

מסמך רקע בנושא :

**השמעת יצירות ואגנר
בפסטיבל ישראל בשנת תשס"א, 2001**

מוגש לועדת החינוך והתרבות

הוכן ע"י : דן להב - עוזר מחקר ומידע
אישור בממ"מ : גבי נועה לפלר-אלפנט

י"ד באייר, תשס"א

7 במאי, 2001

גרסת אינטרנט

תמצית

2**א. סקירה היסטורית**

4א. 1. ואגנר - ביוגרפיה בסיסית **4**א. 2. ואגנר, היהודים והנאציזם - ואגנר כמיתוס **4**א. 1. 2. מישנתו האנטישמית של ואגנר **4**א. 2. 2. הקשר בין ואגנר לתנועה הנאצית **4****ב. החרמת ואגנר בישראל - סקירה היסטורית**

5ב. 1. ראשיתו של החרם על ואגנר בישראל **5**ב. 2. שבירת החרם - השמעות קודמות של מלחינים אנטישמים **5**ב. 3. הסטטוס קוו בענין השמעת יצירותיהם של מלחינים אנטישמיים **6****ג. ציבור הנפגעים מהשמעת יצירותיו של ואגנר**

7**ד. הטיעונים לעניין השמעת / החרמת ואגנר**

8ד. 1. טיעון ההפרדה **8**ד. 2. מימון ציבורי **9**ד. 3. חופש הביטוי **9**ד. 4. חלופ זמן והשכחת השואה **10**ד. 5. טיעון ההדדיות **11****ה. אבחנות עיקריות בעניין השמעת מלחינים אנטישמים ונאצים בישראל**

11**ו. ייחודו של פסטיבל ישראל**

12**ז. מיתחם הפעולה של הרשות המחוקקת בסוגיה הנדונה**

13**ח. להשוואה**

13

תמצית

עניינה של סקירה זו בקונצרט שנקבע להשמעה במסגרת פסטיבל ישראל¹ בו צפויה להישמע יצירה שחבורה על-ידי המלחין הגרמני, ריכארד ואגנר. בהתחשב בפועלו של ואגנר וזיהויו עם המשטר הנאצי והשוואה, יש אזרחים המבקשים למנוע את קיום הקונצרט. בסקירה להלן יוצג הרקע למחלוקת זו, הטיעונים והכלים לבחינת הסוגיה, ונושאים לדיון באשר לה.

1. ואגנר (1813 – 1883), קומפוזיטור ותיאורטיקן גרמני אשר עיצב בכתביו משנה אנטישמית. בין השאר, כתב את הספר "היהדות והמוסיקה" בו הביע את עמדתו כי: "אין היהדות מסוגלת ליצור יצירה מקורית משלה אלא חיה מעין חיים טפילים על חשבון יצירתם של עמים אחרים".
2. כאמור, ואגנר נפטר ב- 1883. ממילא, איפוא, לא השתייך ואגנר למפלגה הנאצית. עם-זאת, התפיסה שגיבש ופירסם שבתה את ליבם של הנאצים ואלה אימצו את משנתו.
3. הקשר החשוב ביותר בין ואגנר לנאציזם ולהשמדת היהודים מצוי בעדויותיהם של ניצולי מחנות ההשמדה, לפיהם התזמורות היהודיות שקיבלו את פני "הבאים" למחנות וליוו את היהודים בדרכם לתאי הגזים, ניגנו מיצירותיו של ואגנר. גישה זו נתפסת כמיתוס שאין לחלוק עליו, והאמת ההיסטורית הפכה זה מכבר למשנית בלבד. בפועל, ואגנר מזוהה עד היום עם מחנות ההשמדה.
4. מקורה של החרמת ואגנר בישראל, בהחלטה פנימית של התזמורת הפילהרמונית מ- 1939. על-פי סיפור המקרה, הפילהרמונית תכננה להשמיע את היצירה "לונהגרין" של ואגנר ביום 12 בנובמבר 1938. מכיוון ששלושה ימים קודם לכן, ב- 9 בנובמבר 1938, התרחש "ליל הבדולח", החליט המנצח אויגן שנקר שלא להשמיע את יצירתו של ואגנר.
5. החל מ- 1990 חל כרסום בחרם על מלחינים אנטישמים ונאצים, וכיום החרם היחיד שעוד מתקיים, ולו חלקית, הינו החרם על ואגנר.
6. שאלת השמעתם של מלחינים אנטישמים עלתה בוועדת החינוך והתרבות של הכנסת ב- 1994 וב- 1998.
7. מדיניות הסטטוס-קוו בעניין השמעת מלחינים אנטישמים, הותוותה בדיון ועדת החינוך והתרבות מיום 12 בינואר 1994. לפי מדיניות זו, הרשות המחוקקת, בהכירה בעליונות של חופש הביטוי, לא תתערב בדרך של חקיקה או הוראה אחרת בתכנים אמנותיים, לרבות השמעתם של המלחינים ריכארד שטראוס וריכארד ואגנר. עם-זאת, נקבע כי במקרים הנדרשים, ראוי שהוועדה תפנה "מן הלב" אל הגורמים העוסקים בעשייה האמנותית, כדי שאלה ימנעו מפגיעה בציבור הרלבנטי.

¹ הקונצרט נקבע ליום 7 ביולי 2001, בנייני האומה בירושלים. את היצירה תשמיע תזמורת השטאטסקאפלה מברלין (The Staatskapelle Berlin), בניצוחו של דניאל בארנבוים ובהשתתפות: הטנור פלאסידו דומינגו, הסופראנו דבורה וויט והבס רנה פאפה. המחיר לכרטיס נע בין 300 ל- 395 ש"ח.

8. ציבור הנפגעים מהשמעת יצירותיו של ואגנר כולל (א) נפגעים ישירים - ניצולי השואה ואנשים אשר גיבשו לעצמם השקפה עצמאית השוללת השמעתם של מלחינים אנטישמיים; וכן (ב) ציבור האנשים הער לרגשותיהם של ניצולי השואה - על ציבור זה נמנים אנשים אשר אין להם כל התנגדות להשמעת יצירותיו של ואגנר אך מתוך התחשבות ברגשות ניצולי השואה הם מתנגדים להשמעת היצירות.
9. ניתן לזהות חמישה טיעונים עיקריים המושמעים במסגרת המחלוקת על השמעת יצירותיו של ואגנר, כלהלן:
9. א. **טיעון ההפרדה** - אליבא דטיעון ההפרדה, ככל שדעותיו של ואגנר היו אנטישמיות וככל שהן שימשו השראה לתנועה הנאצית, אין בכך כדי "לצבוע" את יצירותיו באותו צבע עצמו. לפיכך, ככל שיש לגנות את דעותיו האנטישמיות של ואגנר, כן יש להכיר בגאוויותו היצירתית בתחום המוסיקה. כנגד טיעון זה, מציינים האנשים המתנגדים להשמעת ואגנר, כי בעניינו של מלחין זה בלתי אפשרי לבצע אבחנה בין היצירה לבין האידאולוגיה האנטישמית של היוצר, וכי ואגנר עצמו ראה ביצירותיו המוסיקליות כלי להפצת משנתו האידאולוגית.
9. ב. **טיעון המימון** - עניינו בטענה כי גוף העושה שימוש בכספי ציבור אינו בן חורין לבחור לו את השימוש שיעשה בכסף, ועליו לגלות רגישות יתרה לציבור התומכים בו פיננסית.
9. ג. **חופש הביטוי** - זכות זו קנתה בישראל מעמד חוקתי ולפיכך קשה להסכים עם קיומן של חרמות מוסדיות בתחום האמנות. כידוע, המבחן המשפטי המצדיק הגבלת חירות הביטוי הינו ודאות קרובה לפגיעה בסדר הציבורי ואולם המבקשים למנוע השמעת יצירותיו של ואגנר אינם טוענים כי השמעת היצירות עשויה להסב מהומה ציבורית וטיעוניהם הינם, בעיקרם, רגשיים.
9. ד. **טיעון ריחוק הזמן** - עניינו בהנחה כי ככל שמרחק הזמן מן השואה גדל, וככל שמספרם של האנשים שחוו על בשרם את זוועות השואה הולך ופוחת, כן קטן שיעור ההתנגדות בפועל, או ההתנגדות בכח, להשמעת יצירותיו של ואגנר; או, לכל הפחות, קטן משקל ההתחשבות בציבור זה על-ידי המבקשים להשמיע את ואגנר.
9. ה. **טיעון ההזדיות** - על-פי טיעון ההזדיות אין מקום להגן על חופש הביטוי והיצירה של המלחינים "המוחרמים" בהתחשב בכך שהתיאוריות בהן תומכים אותם מלחינים עמדו בבסיס שלילת חופש הביטוי, היצירה והקיום (!) של בני-אדם אחרים (יהודים).
10. ניתן לזהות חמישה משתנים אשר לאורם תקבע עוצמת ההתנגדות הציבורית להשמעת היצירות: (1) מיהו הגורם המבצע; (2) חלוף הזמן מאז השואה; (3) מועד (תאריך) ההשמעה; (4) פורום ההשמעה; (5) פומביות (פרסום) הארוע.
11. פסטיבל ישראל מתנהל על ידי עמותת פסטיבל ישראל, אשר על-פי ההתנהלות המשפטית בעבר (אך לא תקדים) היא גוף הפועל (לכאורה) במישור המשפט הפרטי, ומכאן שיכולת ההתערבות בהחלטותיה מוגבלת. זאת, למרות המימון הנדיב לו זוכה עמותה זו מגופים ציבוריים ולמרות השימוש במוטו "ישראל".
12. מיתחם הפעולה של הרשות המחוקקת בסוגיה זו מתמצה בהיותה פה לציבור ומנוף השפעה על הגורמים המבקשים להשמיע את יצירות המלחין.

א. סקירה היסטורית

א. 1. ואגנר - ביוגרפיה בסיסית¹

קומפוזיטור ותאורטיקן גרמני¹. נולד ב- 1813, לייפציג, גרמניה; נפטר ב- 1883, ויניציאה, גרמניה.

א. 2. ואגנר, היהודים והנאציזם - ואגנר כמיתוס

א. 1. 2. משנתו האנטישמית של ואגנר

ואגנר, בנוסף להיותו מלחין, שלח ידו בכתיבת מאסות וחיבורים תיאורטיים. במסגרת זו הביא ואגנר לידי ביטוי את משנתו האידאולוגית אשר, למיצער, כוללת גם **משנה אנטישמית**. בעניין זה בולט חיבורו האנטישמי "**היהדות במוסיקה**"², אשר עליו מביאה האנציקלופדיה העברית את הדברים הבאים:

"... לדעתו קלקלה השפעתה של היהדות [...] את הטעם המוסיקלי וגרמה לדלדולה ורפיונה של המוסיקה הגרמנית [...] הגזע היהודי הוא לדעתו חסר אונים בתחום היצירה המוסיקלית; יהודי אינו יכול להיות אמן יוצר. [...] בסוף ימיו (1881) תמך ו' בדרישתו של שטקר לשלול מן היהודים הגרמניים את זכויות האזרח". [ההדגשות הוספו]

ובמילים כוללניות³:

"אין היהדות מסוגלת ליצור יצירה מקורית משלה אלא חיה מעין חיים טפילים על חשבון יצירתם של עמים אחרים".

בהתחשב במעמדו הרם ובמידת ההשפעה שקנה על בני-דורו, יש הסבורים כי משנתו האנטישמית של ואגנר, סייעה במתן לגיטימציה לאנטישמיות, תוך שהיא משווה לתפיסה זו נכבדות חברתית⁴.

א. 2. 2. הקשר בין ואגנר לתנועה הנאצית

ואגנר, אשר נפטר ב- 1883 לא השתייך, מן הסתם, למפלגה הנאצית שהוקמה בשנות העשרים. עם-זאת, התפיסה שגיבש ופירסם שבתה את ליבם של הנאצים, ואלו אימצו את משנתו. בכך, שימש פועלו של ואגנר בעשייה הנאצית, הן בתחום המוסיקה והן בתחום הפילוסופיה. בתחום המוסיקה, מקובל לציין, כי היה למלחין האהוב על אדולף היטלר; בתחום האידאולוגי נהוג להשען על מענה של היטלר לשאלה על "אבותיו הרוחניים" בה ציין את ואגנר בלבד כאב רוחני מעין זה⁵.

ואולם הקשר החשוב ביותר בין ואגנר לנאציזם ולהשמדת היהודים מצוי בעדויותיהם של חלק מניצולי מחנות ההשמדה, לפיהם התזמורות היהודיות שקיבלו את פני "הבאים" למחנות ושצלילהן ליוו את

¹ הרקע הביוגרפי מתייחס אך ורק לנקודות הנוגעות למחלוקת בעניין השמעת יצירותיו של המלחין ריכארד ואגנר, ואיננו, כמובן, מבקשים לתת סקירה מלאה באשר לקורות חייו.

היהודים בדרכם לתאי הגזים, ניגנו מיצירותיו של ואגנר. יש לציין, כי יש הטוענים⁶ שהתזמורת לא ניגנו ואף לא יכלו לנגן יצירות של ואגנר, הואיל והן "מסובכות" מכדי להיות מנוגנות על-ידי הרכב התזמורת במחנות. עם זאת, בין שהדבר ארע במציאות ובין אם לאו, מהווה הדבר מיתוס והאמת ההיסטורית בעניין זה, הפכה זה מכבר למשנית בלבד. יפים לעניין זה דבריו של נעם שריף בוועדת החינוך והתרבות של הכנסת "... הוא הפך את המוסיקה שלו לסמל, וסמל הוא אי-רברסבילי. מי יכול לומר על צלב הקרס שהוא סמל הודי עתיק? אף אחד מביננו לא..."

ב. החרמת ואגנר בישראל - סקירה היסטורית

ב. 1. ראשיתו של החרם על ואגנר בישראל

החרמתו של ואגנר בישראל היא תולדה של החלטה פנימית של חברי התזמורת הפילהרמונית ואינה נשענת על החלטה מוסדית כלשהי⁷. על-פי סיפור המקרה, התזמורת הפילהרמונית תכננה להשמיע את היצירה "לונהנגרין" של ואגנר ביום 12 בנובמבר 1938. מכיוון ששלושה ימים קודם לכן, ב-9 בנובמבר 1938 התרחש "ליל הבדולח", החליט המנצח, אויגן שנקר, שלא להשמיע את יצירתו של ואגנר. מאז, לא השמיעה עוד התזמורת הפילהרמונית בישראל, בקונצרט פתוח לציבור והקבוע בתכנית הרפרטואר השנתית, מיצירותיו של מלחין זה. עם-זאת, שלושה חודשים מאוחר יותר, בפברואר 1939, השמיעה הפילהרמונית עוד פעם אחת מיצירותיו של ואגנר, וזאת בניצוחו של אותו אויגן שנקר, אלא שהיה זה במצרים. מאז, לא הושמע שוב ואגנר על-ידי התזמורת הפילהרמונית, לא בישראל ולא מחוצה לה.

ב. 2. שבירת החרם - השמעות קודמות של מלחינים אנטישמים

- **ב-1990** ניגנה התזמורת הסימפונית של ראשון-לציון מיצירותיו של המלחין, המוחרם אז, **ריכארד שטראוס**.
- **ב-1991** ביקשה התזמורת הפילהרמונית לערוך קונצרט מיצירותיו של **ואגנר** בניצוחו של **דניאל בארנבוים**. עקב הסערה שהתעוררה בעניין, ולמרות החלטת רוב נגני התזמורת כן לנגן יצירות אלו, נענתה ההנהלה הציבורית של התזמורת הפילהרמונית לפניית בעניין ומנעה את השמעת ואגנר ע"י בארנבוים. כמו-כן, הורתה ההנהלה על עריכת סקר בעניין בין מנוייה. עם-זאת, ההחלטה לא מנעה מהציבור להשתתף בחזרה שהתקיימה ביום 17 בדצמבר 1991 בניצוחו של בראנבוים (ושהשמעה לגביה הועברה מפה לאוזן), בה הושמעו יצירות ואגנר.
- **ב-1992** ערכה התזמורת הפילהרמונית הישראלית, כאמור, סקר מקיף בין מנוייה. על-פי סקר זה, כ-30% ממנויי התזמורת באותה עת התנגדו להשמעת יצירותיו של ואגנר בכל פורום שהוא. בעקבות תוצאות סקר זה קיבלה הנהלת התזמורת החלטה שהואיל והמדובר ב"מיעוט מכובד", כלשון ההחלטה, הרי שעל התזמורת להמנע מלהשמיע יצירות של ואגנר. החלטה זו שרירה וקיימת גם לעת הזו⁸. אין התזמורת מחרימה מלחינים אחרים.
- **ב-1994** החלה התזמורת הסימפונית ראשון-לציון לנגן מיצירות **ריכארד שטראוס**. בדיון שקיימה ועדת החינוך והתרבות באותה שנה בעניין זה, ציין המוסיקאי **נעם שריף** כי: "תזמורת סימפונית תל אביב השמיעה את הפתיחה לטריסטן ויזולדה של **ואגנר** ואני קורא שבמוזיאון תל-

אביב משמיעים מיצירותיו של שטראוס ובקונסרבטוריון שטריקר משמיעים יצירות ואגנר. [...] תזמורת סימפונית ירושלים שהיא תזמורת רשות השידור משמיעה השנה את היצירה טיל-טוילנשפיגל [כך במקור, ד.ל.]. מאת ריכארד שטראוס".

- **ב- 1995** נעשה נסיון משפטי למנוע את השמעתה של היצירה "יוהאנס פסיון" מאת **יוהאן סבסטיאן באך** במסגרת **פסטיבל ישראל**. בהתחשב בהערות שופטי בג"צ, משך העותר את עתירתו.
- **ב- 1996** ביקשה ועדת החינוך והתרבות של הכנסת **מהתזמורת הסימפונית של ראשון לציון** להימנע מהשמעת יצירותיו של **שטראוס**. בתחילה נענתה התזמורת לפנייה, אך ב- 18 ו- 24 בדצמבר אותה שנה, ניגנה התזמורת מיצירותיו של שטראוס.
- **ב- 1998** ניסה זובין מהטה להשמיע מיצירות **ואגנר** בקונצרט של **הפילהרמונית**, וזאת בסופה של הופעה ומבלי שניתנה על כך הודעה מוקדמת (לפני הקונצרט). בקהל קמה מהומה.
- **ב- 27 באוקטובר 2000**, לאחר שסוכלו ניסיונות משפטיים למנוע זאת, השמיעה התזמורת **הסימפונית ראשון-לציון** את היצירה "אידילית זיגפריד". ניצול שואה שנכח בקהל השמיע רעש באמצעות רעשן שהביא עימו, וסולק מן המקום.

ב. 3. הסטטוס קוו בענין השמעת יצירותיהם של מלחינים אנטישמיים

שאלת השמעתם של מלחינים המזוהים עם אנטישמיות ונאציזם, ובפרט המלחינים ריכארד שטראוס וואגנר, הועלתה זה מכבר בוועדת החינוך והתרבות של הכנסת. כך היה ב- 1994 וב- 1998.

מדיניות הסטטוס-קוו שהתוותה בדיון מה- 12 בינואר 1994 קבעה כי הרשות המחוקקת, בהכירה בעליונות של חופש הביטוי¹, לא תתערב בדרך של חקיקה, או הוראה אחרת, בתכנים אמנותיים, לרבות השמעתם של המלחינים ריכארד שטראוס וריכארד ואגנר. עם-זאת, ראתה הוועדה לנכון להפנות פניה "מן הלב" אל הגורמים העוסקים בעשייה האמנותית, למען יימנעו מהשמעת יצירותיהם של המלחינים הללו אם יש בדבר כדי לפגוע ברגשות הציבור. כלשון ההחלטה:

"חברי ועדת החינוך והתרבות פונים אל עיריית ראשל"צ ואל הנהלת התזמורת הסימפונית שלה ומבקשים מהם שלא להשמיע את יצירות ריכארד שטראוס בגלל שהדבר פוגע ברגשות ציבור מסויים - שרידי השואה - החיים בנינו."

החלטה זו שבה ואומצה בדיון מיום 16.6.1998.⁹

גישה זו מגלמת שביל זהב שהתוותה הוועדה בין **חופש הביטוי והיצירה**, המתחייב במשטר דמוקרטי, לבין **עקרון הסובלנות**, המשמש אף הוא כמצע לקיומה של דמוקרטיה בת-קיום.

¹ ר' למשל דבריו של מ. ניצן: "הגישה הבסיסית הינה חופש האמנות. האם אנחנו מעוניינים להכתיב נורמות לפיהן לא יקראו את דוסטויבסקי ולא יציגו את שיקספיר כי הם היו אנטישמיים? על וולטר לא ידברו [...] האם אנחנו יכולים להחרים תרבות וצרכים להחרים תרבות? איני חושב שמותר לראש-עירייה או לאיש ציבור לעשות זאת..."

לענייננו, אין להסתפק בהחלטת הוועדה, וראוי להבחין כי בדיון שקדם להחלטה ערכה הוועדה איבחון כפול: **איבחון ראשון** בין השמעת יצירות על-ידי גורמים פרטים לעומת השמעה על-ידי גופים הנתמכים על-ידי כספי ציבור; **איבחון שני** בין ריכרד ואגנר למלחינים אחרים¹⁰.

באשר לגורמים פרטיים, הוסכם כי הם עצמאיים להחליט באשר לרפרטואר המוצג על ידם; באשר לגורמים הנתמכים על-ידי כספי-ציבור, גברה הדעה בדבר אי-מעורבות בהחלטותיהם^I. למותר לציין, כי גישה זו מהווה גם עמדת הדין בעניין¹¹. עם-זאת, ברור כי בעוד שאין המדינה יכולה להתערב בהחלטות המקצועיות של אנשי האמנות, ניתן לצפות מגוף הנתמך על-ידי כספי ציבור כי הדעות הרווחות בציבור יילקחו במסגרת שיקוליו המקצועיים. החלטה שאינה לוקחת בחשבון עמדות אלה, עשויה להימצא כבלתי ראויה, אף מן הפן המשפטי^{II}.

באשר לאבחון של ריכרד ואגנר, הרי שהיותו מזוהה יותר מאשר אחרים עם המשטר הנאצי, הובילה לדעה כי קיים קונסנסוס לגבי אי-השמעתו^{III}. ברי, כי בהתחשב בניסוחה של החלטה: **"...בגלל שהדבר פוגע ברגשות ציבור מסויים - שרידי השואה - החיים ביננו"**, עולה כי סוגיה זו נדרשת לבחינה מחודשת אחת לכמה זמן, ולפחות לפי לשון החלטה ניתן לפרשה כאילו היא תפוג עם מותם של שרידי השואה האחרונים.

ג. ציבור הנפגעים מהשמעת יצירותיו של ואגנר

שאלה בפני עצמה היא זיהוי הציבור הנפגע מהשמעת יצירותיו של ואגנר. כפי שראינו התייחסה ועדת החינוך והתרבות לפגיעה ב"שרידי השואה החיים ביננו". אנו מוצאים לנכון לאבחן בין שתי אוכלוסיות:

ציבור א' - נפגעים ישירות - על ציבור זה נמנים, בראש ובראשונה, ניצולי השואה, אך גם אותם אנשים אשר גיבשו לעצמם השקפה עצמאית השוללת השמעתם של מלחינים ה"נגועים" באנטישמיות. ויוער, כי לא כל ניצולי השואה מתנגדים להשמעתו של ואגנר ואין בידנו נתונים באשר לחלוקת האחוזים בין מצדדי ההשמעה לשולליה בקרב קבוצה זו.

ציבור ב' - ציבור הער לרגשותיהם של הנמנים על ציבור א' ובפרט ציבור ניצולי השואה - על ציבור זה נמנים אנשים אשר אין להם כל התנגדות להשמעת יצירותיו של ואגנר; ועם-זאת, הואיל ורגשות ציבור ניצולי השואה קרוב לליבם, מוכנים הם להסיג את חופש הביטוי שלהם לטובת מניעת פגיעה נפשית בציבור ניצולי השואה¹².

ככל שניתן להפיק מידע על גודלו של ציבור ב', יוזכר כי ממצאי הסקר של התזמורת הפילהרמונית מ-1992 העלו כי 30% ממנוי התזמורת (לא מכלל הציבור) התנגדו להשמעת היצירות.

^I ר' למשל דברי ח"כ אבי יחזקאל: "מי שמתקצב אין לו הזכות אלא להיפך, יש לו חובה לא לקבוע את הקטע של אמנות חופש הבחירה וחופש הביטוי", פרוטוקול מס' 146 משיבת ועדת החינוך והתרבות מיום 12.1.94 (הכנסת ה-13).

^{II} למשל, כנגועה בחוסר תום-לב.

^{III} גם בהודעה לעיתונות מזכירת הוועדה תקבע שהיה קונצנסוס שאף מר שריף דיבר עליו, שלגבי יצירות ואגנר ברור שלא צריך להשמיען. וכן בעניין ואגנר, אני חושב שלצערי הרב אנחנו עדיין במצב כזה שאם הוא מעורר רגשות אצל אנשים, אנחנו לא יכולים לכפות את ואגנר בקונצרטים זאת אומרת, על אדם מנוי של התזמורת הפילהרמונית. וגם "כצבר אני מצדיק את הרגשות בעניין ואגנר אך אינני מצדיק את הרגשות בעניין שטראוס" - נעם שריף בדיון ועדת החינוך והתרבות, פרוטוקול מס' 146 משיבת ועדת החינוך והתרבות מיום 12.1.94 (הכנסת ה-13).

ד. הטיעונים לעניין השמעת / החרמת ואגנר

במסגרת הדיונים הציבוריים שהתקיימו בעבר, הושמעו טיעונים שונים בעד ונגד השמעת יצירותיו של ואגנר. להלן מרוכזים עיקר הטיעונים וטיעוני הנגד שהושמעו.

ד. 1. טיעון ההפרדה - יש להפריד בין היוצר והיצירה

"טיעון ההפרדה" הינו הטיעון העיקרי בעניין זכות השמעה של יצירות ואגנר. אליבא דטיעון זה, ככל שדעותיו של ואגנר היו אנטישמיות וככל שהן שימשו השראה לתנועה הנאצית, אין בכך כדי "לצבוע" את יצירותיו באותו צבע עצמו. לפיכך, ככל שיש לגנות את דעותיו האנטישמיות של ואגנר, כן יש להכיר את בגאונותו היצירתית בתחום המוסיקה.

זאת ועוד, אפילו היצירה עצמה שימשה, מנקודת מבטו של המלחין, להפצת רעיונותיו, הרי שהואיל והמאזינים לה (לכל הפחות המאזינים היהודים) לא מייחסים ליצירה כל משמעות זולת זו המוסיקלית, אין כל סיבה למנוע את השמעת היצירה; בנוסף, במהלך השנים התנתקה היצירה מן היוצר ויש לה קיום בזכות עצמה.

טיעון ההפרדה נתמך, בין השאר, על גישת האוכלוסייה בארץ כלפי מקרים אחרים בהם מתקיים ישראלים צורכים מוצרים שהיו מזוהים עם הנאציזם. כך, למשל, בכל הנוגע ליחסי מסחר בינלאומיים או נסיעה בכלי-רכב מתוצרת גרמניה, לא ניתן לזהות כיום זעם ציבורי כלפי מי שעושים עסקים ו/או שימוש במוצרים גרמניים, גם באותם מקרים שהמוצרים מיוצרים על ידי חברות שהעסיקו עובדי כפיה.

כנגד טיעון ההפרדה מציינים המתנגדים להשמעת ואגנר כי יצירותיו של מלחין זה שונות מאותם מקרים דלעיל, וכי בלתי אפשרי לבצע אבחנה בין היצירה לבין האידאולוגיה האנטישמית של היוצר.^I מכיוון שכאמור לפחות בתקופה אחת בחייו התמקד ואגנר דווקא בכתיבה פילוסופית^{II}, יש הטוענים¹³ כי מתקיים קשר ישיר ובלתי ניתן להפרדה בין יצירותיו המוסיקליות ליצירותיו הפילוסופיות. זאת ועוד, יש המוסיפים כי אפילו לשיטתו הוא, ראה ואגנר ביצירות המוסיקליות כלי להפצת משנתו האידאולוגית¹⁴. דברים ברוח זו מופיעים בעתירת דב לויין ומרכז שמעון ויזנטל, התלויה ועומדת כעת בבג"צ¹⁵:

"...ההבדל המהותי בין מקרים אלו לבין המקרה של ואגנר הוא בראש ובראשונה השפעתו האישית על תנועה שהביאה לרציחתו של יותר משליש מהעם היהודי ובשנית, האנטישמיות אצל ואגנר לא היתה פגם שולי באופיו, אלא כח מרכזי בכתיבותיו וביצירותיו ואשר הניע את חייו. ואגנר הוא גם סמל של הנאציזם ואין מנוס מלהכיר בסמליות זו בהשמעת המוסיקה שלו".

בצורתה הפופוליסטית מקבלת העמדה השוללת הפרדת היוצר מהיצירה את אחד מן הביטויים הבאים: לו אדולף היטלר עצמו היה צייר מחונן, האם היינו משלימים עם הצגת תערוכה מפרי יצירותיו במוזיאון ישראל¹⁶? ולחלופין, אם ואגנר היה חי האם היינו מוכנים לתת לו במה בישראל? או, כפי שנכתב בעתירה

^I ר' למשל דבריו של צבי ויינברג בועדת החינוך והתרבות: "מדובר על יצירה שספוגה, כל האופרות שלו בשנאת יהודים חזקה ביותר", פרוטוקול מס' 146 משיבת ועדת החינוך והתרבות מיום 12.1.94 (הכנסת ה-13).

^{II} עפ"י האנציקלופדיה העברית: "כאן [בציריך, ד.ל.] עסק תחילה רק בניסוחם הספרותי של הרעיונות על הפילוסופיה של האמנות: האמנות והמהפכה; יצירת האמנות של העתיד; האופרה והדרמה."

שהוזכרה לעיל, "ההבחנות האינטלקטואליות בין ואגנר ובין יצירותיו הינן, אולי, מתוחכמות מדי לאלו הנושאים את המספר על זרועותיהם או לאלו אשר אינם צעירים מדי כדי לזכור את השפעתו של ואגנר ויצירותיו על היטלר ואייכמן ומבצעי פקודותיהם"¹⁷.

ד. 2. מימון ציבורי

טיעון מרכזי נוסף כלפי השמעת היצירות נוגע לשאלת המימון. בעניין זה הטענה הנשמעת היא כי גוף העושה שימוש בכספי ציבור אינו בן חורין לבחור לו את השימוש שיעשה בכסף, ועליו לגלות רגישות יתרה לציבור התומכים בו פיננסית. לפיכך, טוענים "המחרימים", כי אין לעשות שימוש בכספי המיסים שלהם לשם מימון פעילות שהם מתנגדים לה.

כנגד טיעון זה עומדת הגישה לפיה למשלמי מס אין זכות קנויה לקבוע ישירות^I את הפעילות הנעשית בכספי המיסים, וכן התפיסה המשפטית השוללת התערבות של הרשות השלטונית המממנת בתכנים האמנותיים.

הרחבה על גישה זו ניתן למצוא בתשובתו של היועץ המשפטי לממשלה לעתירה בעניין השמעת היצירה יוהנס פסיון¹⁸ ובפרשת פסטיבל אבו-גוש¹⁹. שאלה זו עומדת כעת למבחן בג"ץ, ולפיכך לא תידון כאן.

ד. 3. חופש הביטוי

הטיעון החשוב ביותר מבחינה משפטית, והמורכב ביותר מבחינה מהותית עוסק בחופש הביטוי. עם-זאת, מפאת אורכה של סקירה זו יוצג טיעון זה בקצירת האומר (יחסית) כדלקמן:

חופש הביטוי בישראל קנה לו, זה מכבר, מעמד חוקתי ולכן קשה לתמוך בחרמות מוסדיות על האמנות. כידוע, המבחן המשפטי המצדיק הגבלת חירות הביטוי הינו ודאות קרובה לפגיעה בסדר הציבורי^{II} ואולם, המבקשים למנוע השמעת יצירותיו של ואגנר אינם טוענים כי השמעת היצירות עשויה להסב מהומה ציבורית וטיעוניהם הינם, בעיקר, רגשיים. ראוי לשוב ולהזכיר כי:

" חופש הביטוי הינו החופש להביע דעות חורגות אשר הרוב סולד מהם. הדרך להתמודד עם יצירה כזו, במשטר דמוקרטי, אינה באמצעות הכח השלטוני אלא באמצעות חינוך והסברה"²⁰.

עם-זאת, זכויות היסוד וחופש הביטוי בכלל זה, אינן זכויות מוחלטות. רגשות הציבור הן שיקול לגיטימי ולעיתים מתחייב במסגרת האיזונים בין הזכויות השונות, יפה להביא בעניין זה דברים שאמר כבוד נשיא בית-המשפט העליון, פרופ' אהרן ברק²¹:

"המושג רגשות הציבור הוא בעל משמעות רחבה, והנושא עצמו הוא רגיש ביותר [...] אכן, הדמוקרטיה מוצאת עצמה במצוקה, כאשר היא עומדת בפני

^I שלא באמצעות המערכות השלטוניות הקובעות תבחינים (קריטריונים) לחלוקה והמערכת המשפטית המפקחת על יישום התבחינים.

^{II} כבוד הנשיא (בדימוס) שמגר בפס"ד יוניברסל סיטי: "[ש]תפיסותינו אינן מתירות הגבלתו של חופש הביטוי בשל כל פגיעה שאיננה חמורה מאד. רק פגיעה קיצונית, גסה ועמוקה, עשויה להצדיק הגבלתו של חופש הביטוי".

השאלה אם ניתן להצדיק פגיעה בזכויות אדם כדי להגן על רגשות אדם.
השיקולים הדמוקרטיים מובילים לכיוונים נוגדים. מחד גיסא, טבעי הוא למשטר דמוקרטי, להתחשב ברגשות האדם. הרי החברה קיימת כדי לתת ביטוי לרגשות אלה. בכך יש ביטוי לעקרון הסובלנות, שהוא ערך בסיסי בכל תפיסה דמוקרטית. הוא חיוני לדמוקרטיה המבוססת על פלורליזם. הוא מהווה מטרה חברתית בפני עצמה, אשר להגשמתה צריכה כל חברה דמוקרטית לשאוף'...". [ההדגשות הוספו]

ברוח דברים אלו יש לנסות ולאמוד את היקף הפגיעה בציבור הנפגעים מהשמעת ואגנר למול הפגיעה הנובעת מהסגת חופש הביטוי של המבקשים לשמוע את יצירותיו, ולזהות את החלופות העומדות בפני כל אחת מהקבוצות האלו.^I

ככל שהעניין נוגע בסוגייה המשפטית (להבדיל מהשאלה הערכית) יש לזכור כי קשה להצדיק, בשמו של חרם ממוסד, פגיעה באמנות ובחופש הביטוי. אכן, אם הציבור סולד מהשמעת ואגנר, כפי שטוענים המבקשים להחרימו, כי-אז ישמיע ציבור זה קולו באמצעים דמוקרטיים^{II}, כגון הפגנות, לשם שכנועם של האנשים המבקשים לשמוע את היצירה, שלא לעשות כן. בדרך זו ניתן ליישב את המחלוקת מבלי שהדבר יחייב, בשם ההגנה על אינטרס של צד אחד, שלילה מוחלטת של זכויות הצד האחר.

ד. 4. חלוף זמן והשכחת השואה

בגדרו של טיעון זה מצויה ההנחה כי ככל שמרחק הזמן מן השואה גדל, וככל שמספרם של האנשים שחוו על בשרם את זוועות השואה הולך ופוחת, כן קטן שיעור ההתנגדות בפועל או ההתנגדות בכח להשמעת יצירותיו של ואגנר; או, לכל הפחות, קטן משקל ההתחשבות בציבור זה על-ידי המבקשים להשמיע את וואגנר.

יש להודות כי מרבית המעוניינים בהשמעת ואגנר בפומבי נמנעים מלעשות כן מתוך התחשבות בציבור דן, והשאלה המתעוררת היא אך ורק ביחס למועד בו צריכה לפוג סובלנות זו. יש שסברו כבר לפני עשור כי הגיעה העת להשמיע את יצירות המלחין^{III}, בעוד שיש הסבורים כי גם עתה טרם בשלה השעה להשמעתו ויש להמתין עד מותם של אחרוני ניצולי השואה. זאת ועוד, יש הגורסים כי משהושמעו יצירותיהם של מלחינים אחרים²², והדבר לא עורר כל הפרעה לסדר הציבורי, כי-אז מן הראוי להסיר גם את החרם על יצירותיו של ואגנר. בכל הנוגע לעמדה הגורסת המתנה למותם של אחרוני ניצולי השואה, יש הטוענים כי טיעון זה מהווה מסר שלילי לפיו משנעלמו האנשים ממקומותינו, נעלמים הם אף מליבנו, ויחד עמם זכרון השואה²³.

^I בהתחשב במחיר הגבוה לכרטיס (בין 300 לכ- 400 ש"ח) יש הטוענים כי הציבור "הנפגע" מאי-ההשמעה הינו מצומצם ויכול לממן לעצמו חלופות השמעה מחוץ לישראל- ר' אילן אבישר "לותר על וגנר מרצון", מעריב, 7.5.2001.

^{II} ותוך יישום חופש הביטוי של ציבור זה.

^{III} ר' למשל איל לוי, הארץ, 25.12.91: "ההחלטה ההיסטורית שקיבלה הפילהרמונית בשעתה לא לנגן ואגנר נושאת ערך אנושי מוסרי בפני עצמה, ועדיין מוקדם להתנער ממנה"; וכן שבת בן – ארויו "לעשות סוף לחרם: הקהל הישראלי התבגר", הארץ, 23.12.91: "בראשית שנות השישים שאלה אותי מייסדת ומנהלת האפרה הישראלית אם נכון להשמיע את ואגנר בישראל. השבתי לה כי עוד לא הגיע הזמן, ויש לחכות עד שיבשילו התנאים לכך".

ד. 5. טיעון ההדדיות

על-פי טיעון ההדדיות אין מקום להגן על חופש הביטוי והיצירה של המלחינים "המוחרמים" בהתחשב בכך שהתיאוריות בהן תומכים אותם מלחינים עמדו בבסיס שלילת חופש הביטוי, היצירה והקיום (!) של יהודים. בפרט, ככל שמדובר בואגנר, הרי שביצירתו "היהדות במוסיקה" ביקש ואגנר ל"טהר" את המוסיקה מהשפעותיהם של היהודים. לפיכך, סבורים "המחרימים", כי אין הוא (ולמעשה יצירותיו) זכאי להנות מזכות אותה ביקש לשלול מאחרים. בצורתה הכללית, גורסת גישה זו כי "האנטישמיות" אינה זכאית להנות מחופש הביטוי.

כנגד טיעון זה ניתן לחשוב על עמדה לפיה ציבור ניצולי השואה אשר בחר לקשור את גורלו עם מדינת ישראל הדמוקרטית, ראוי שיבכר דווקא גישה פלורליסטית על-פני אימוץ דוקטרינת החרמה, וזאת גם באותם מקרים שמשמעותו של חופש זה צורבת את הלב. למותר לשוב ולהזכיר כי "אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח" (קהלת ח, ח[א]).

ה. אבחנות עיקריות בעניין השמעת מלחינים אנטישמים ונאצים בישראל

בחינת היחס הציבורי כלפי השמעת יצירותיו של המלחין ריכארד ואגנר מגלה דפוס מסויים. ככלל, מתקיימת מדיניות הדומה במהותה למדיניות ה- Don't Ask - Don't Tell הנהוגה ביחס לגיוס הומוסקסואלים בצבא ארה"ב. במילים אחרות, ככל שהשמעת היצירות נעשית ללא הכרזות פומביות, קרי, למשל, כאשר המוסיקה מושמעת כרקע לכתבה ביומן החדשות, כי-אז לא מתעוררת סערה ציבורית. להבדיל, באותם מקרים שבהם ההשמעה קבועה ומפורסמת מראש, בין במסגרת תכניות רדיו¹ ובין במסגרת רפרטואר של תזמורת, כי-אז נזעק הציבור כנגד ההשמעה.

למעשה, ניתן להוסיף ולהגדיר חמישה משתנים אשר לפיהם תקבע עוצמת ההתנגדות הציבורית:

- (1) מיהו הגורם המבצע;
- (2) חלוף הזמן מאז השואה;
- (3) מועד ההשמעה;
- (4) פורום ההשמעה;
- (5) פומביות (פרסום) הארוע.

(1) **הגורם המבצע** - בעניין זה יש קיימים משתנים: (א) היות המבצע גוף פרטי / גוף הנתמך על-ידי הציבור; (ב) היות המבצע ישראלי / זר.

ביחס למרכיב א' ניתן לזהות קו מנחה ברור לפיו ככל שהמבצע הינו גוף הנתמך על-ידי כספי ציבור, ההתנגדות לביצוע על-ידו גדלה. קו זה נובע הן מתוקף העובדה שקל

¹ ר' החלטת הוועד המנהל של רשות השידור מיום 1.9.2000: "הוועד המנהל, בעצה אחת עם המנכ"ל, החליט הבוקר כי רשות השידור לא תשנה את מדיניותה מימים ימימה כנגד שידור קונצרטים של וגנר שלצליליהם הובלו מליוני יהודים להשמדה".

יותר לתקוף משפטית גוף הפועל במישור המשפט הציבורי והן הואיל ואנשים חשים רגיעה עודפת כלפי השמעת היצירות במימון עקיף שלהם. כמו-כן, ככל שהגוף המגן תופס עצמו כממלכתי יותר, למשל התזמורת הסימפונית הישראלית, ישנה התנגדות רבה יותר, גם על-ידי הגוף עצמו, מלעמוד בעין הסערה ולהשמיע מלחינים "מוחרמים".

ביחס למרכיב ב', היות המבצע גוף זר או ישראלי, מתקיים יחס דואלי (דו-כיווני). מחד גיסא יש דרישה כי גוף ישראלי יגלה רגישות מקום שאין לצפות לרגישות דומה מגוף זר. מאידך גיסא, יש התנגדות גדולה יותר לכך שגוף זר יבוא לישראל וינגן בה מנגינה הנתפסת כפוגענית.

(2) **חלופי הזמן מאז השואה** - ככל שחולף הזמן, קל יותר לקבל השמעת מלחינים המזוהים עם השואה.

(3) **מועד ההשמעה** - עד כה, לא הועלתה שאלה זו לדיון, אולם נראה כי היא ראויה לעיון. יש להניח כי השמעת יצירות של ואגנר תעורר זעם רב יותר אם תושמע, למשל, בערב יום השואה.

(4) **פורום ההשמעה** - ישנה התנגדות רבה יותר להשמעת יצירות מן הסוג הנדון בארועים ממלכתיים או בחסות ממלכתית ובפני פורום רחב. זאת ועוד, מוסכם כי ככל שהמדובר ב"קהל שבוי" (קרי כשלקהל אין ברירה אלא בארוע) אין להשמיע יצירות פוגעניות.

(5) **פומביות הארוע** - ככל שהארוע פומבי יותר - ההתנגדות להשמעת היצירות במסגרתו גדלה.

ו. ייחודו של פסטיבל ישראל

שמו של פסטיבל ישראל מעיד על עצמו כי מדובר באירוע "לאומי". עם-זאת, הארוע עצמו מתנהל על ידי עמותת פסטיבל ישראל, אשר על-פי ההתנהלות המשפטית בעבר (אך לא תקדים) היא גוף הפועל (לכאורה) במישור המשפט הפרטי¹, ולכן נראה שהיכולת להתערב בהחלטותיה מוגבלת. זאת, למרות המימון הנדיב לו זוכה עמותה זו מגופים ציבוריים ולמרות השימוש במותג "ישראל".

תקיפת השמעתה של יצירה במסגרת פסטיבל ישראל הועלתה ב- 1995 בעניין השמעתה של היצירה "יוהאנס פסיון" מאת יוהאן סבסטיאן באך, אשר נטען כי היא מייחסת ליהודים את צליבת ישו ובכך מגלמת אנטישמיות²⁴. עמותת הפסטיבל טענה אז לעניין היותה שחקן במגרש המשפט הפרטי²⁵, ועל-פי פרסומים עיתונאים, שופטי בית-המשפט העליון נטו לאמץ תפיסה זו. הואיל והעותר משך את עתירתו בחזרה, לא ניתן, באותו מקרה, פסק-דין.

עם-זאת, קשה שלא לייחס חשיבות לאימוץ המותג "ישראל" על ידי העמותה ולהיותה נתמכת בנדיבות על-ידי כספי הציבור. ככל שתיבחר הגישה המשפטית בעניין, ברי כי על הפסטיבל לקחת על עצמו, בנוסף

¹ ההסתמכות נעשית כאן על יסוד העתירה המוצגת בפסקה הבאה. עם-זאת, יש לשקול גם חלופות, כגון תפיסתה של העמותה כגוף דו-מהותי, קרי גוף מהמשפט הפרטי אשר חלות עליו, בנוסף לנורמות מהמשפט הפרטי, גם נורמות מהמשפט הציבורי.

לשיקולים אשר הוא זכאי בהם במסגרת המשפט הפרטלי¹, גם שיקולים ציבוריים דוגמת רגשות הציבור. כמו-כן, מן הראוי שיראה כי בהחלטתו הסופית איזן בין הגורמים השונים וטיעוניהם.

ז. מיתחם הפעולה של הרשות המחוקקת בסוגיה הנדונה

כפי שהוצג לעיל מתחם הדיון שנטלה הוועדה על עצמה בעבר, הוא גם המתחם המשפטי הלגיטימי, הינו לשמש כפה לציבור ומנוף השפעה על הגורמים שמבקשים להשמיע את יצירות המלחין. אכן, אין עניינה של ועדה של רשות מחוקקת במשטר דמוקרטי, בהגבלת חופש הביטוי והאמנות תוך הטלת "חרמות" בנוסח הנהוג במשטרים חשוכים.

במשטר דמוקרטי שאלת השמעת יצירותיו של מלחין כלשהו, ובכלל זה מלחין שהיה נגוע בדעות אנטישמיות, דוגמת ואגנר, אינה שאלה משפטית טהורה כי אם עניין ערכי להכריע בו. אמת הדבר שהרשות המחוקקת, בייצגה את הציבור עשויה לבטא היטב את ערכי הציבור, ואולם במשטר דמוקרטי מוגבל ביטוי זה לכדי בקשה "בעלת משקל" ותו לא. אין להפוך את השלטון לוועדת רפרטואר עליונה.

מובן, כי הדבר אמור רק ביחס לנסיבות העניין הנדון.

לבסוף, ככל ששאלת המימון היא הרלבנטית, יש לציין כי ההלכה המשפטית הקיימת שוללת התערבות הרשות המממנת ביצירה. עמד על כך השופט (בדימוס) חיים כהן בעניין פסטיבל למוסיקה אבו-גוש²⁶, בו גרס כהן כי אופייה של יצירה אינו יכול לשמש נימוק המונע ממשד מממשלתי להעניק סיוע לגוף המבקש תמיכה לצורך ביצועה:

"וזאת האחריות המוטלת עליהם להעניק תמיכה למוסדות הזכאים והראויים לה, ובמידה שהם זכאים וראויים לה. אך יחד עם-זאת להבטיח שלא הברורים המוקדמים להענקה, לא ההענקה עצמה, מועדה, צורתה ותנאיה ולא הפיקוח על השימוש בכספים שהוענקו, לא יפגע במלוא הנימה בחופש האקדמי והאמנותי, בחופש הדעה והמצפון או בחופש הדיבור והביטוי".

ח. להשוואה

מפאת קוצר הזמן והמקום לא הובאה סקירה משווה מן הדין הבינלאומי. בעניין זה מופנית תשומת הלב להכרעה המשפטית בעניין החלטתו של רודולף ג'וליאני, ראש עיריית ניו-יורק, למנוע תמיכה ציבורית ואף להוציא צו סגירה למוזיאון האמנות בניו-יורק, וזאת בשל כך שהאחרון הציג יצירה בה מוצגת דמותה של מריה הקדושה כשהיא עשויה מגללי פיל. בית-המשפט האמריקאי ביטל החלטה זו.

¹ ככל שזהו אכן שיוכו של גוף זה, והדבר מושאר בצריך עיון.

¹ מעניין לשים לב כי בעוד שהאנציקלופדיה העברית מסתפקת בהגדרתו של ואגנר כ"קומפוזיטור גרמני", מגדירה האנציקלופדיה בריטניקה את ואגנר כקומפוזיטור ותיאורטיקן ("German dramatic composer and theorist"). עם-זאת, פירוט קורותיו של ואגנר באנצ'י העברית תומך אף הוא בהיותו של ואגנר תיאורטיקן.

² התפרסם תחת שמו של ואגנר ב-1869. בפרסום קודם של הספר לא הזדהה ואגנר כמחבר (מקור: האנציקלופדיה העברית). ר' גם פרוטוקול 188 משיבת ועדת החינוך והתרבות שהתקיימה ביום 16.6.1998 (כנסת 14).

³ עפ"י הפ' 1442/00 (מחוזי ת"א) פודלובסקי נ' עמותת התזמורת הסימפונית ראש"צ (לא-פורסם), במבוא ל"יהדות במוסיקה" מסכם או"ד קולקה את משנתו של ואגנר, כפי שהיא באה לידי ביטוי בספר תוך שימוש במילים האמורות בציטוט.

⁴ עפ"י הפ' 1442/00 (מחוזי ת"א) פודלובסקי נ' עמותת התזמורת הסימפונית ראש"צ (לא-פורסם) ו- בג"צ 3091 דב לוי נ' עיריית ירושלים ואח' (תלוי ועומד), מיוחסות אמירות אלו לפרופ' גורדון קרייג מאוני' סטנפורד, בספרו "הגרמנים" (הוצאת פנגווין).

⁵ עפ"י הפ' 1442/00 (מחוזי ת"א) פודלובסקי נ' עמותת התזמורת הסימפונית ראש"צ (לא-פורסם) מתוך שיחות עם הרמן ראושניג. כמו כן ר' במסגרת בג"צ 3091/01 פרופ' דב לוי ומרכז שמעון ויזנטל נ' עיריית ירושלים ואח' (תיק תלוי ועומד) מציגים העותרים כי: "היטלר העריץ את המוסיקה של ואגנר (כאשר ראה בואגנר עצמו כנביא של התנועה הסוציאליסטית-לאומית), ואף ברגעי האחרונים בברלין נערך הוא להתאבדותו כאשר מהדהדים צלילי האופרה VALKYRIES DAS מאת ואגנר בתוך הבונקר. כפי שעולה מתצהירו של נינו [נינו של ואגנר, ד.ל.], ד"ר גוטפריד ואגנר [...] חש היטלר חיבה מיוחדת למשפחת ואגנר".

על הקשר בין משפחת ואגנר (להבדיל מהמלחין עצמו) להיטלר מציין בן המשפחה גוטפריד ואגנר בתצהירו האמור והמצורף לעתירה דגן (בתרגום חופשי) כי: "היטלר נעזר במשפחתי מ-1923, ב"פתיחת דלתות" לחברה הגבוהה, בעיקר על-ידי סבתי, וויניפרד ואגנר, אשר סיפקה להיטלר את הנייר לכתבת "מיין קאמפף". וכן: "לאחר 1945, תכתובת עניפה כמו גם סרטים המתעדים את היטלר ומשפחת ואגנר נהרסו (בכוונה ד.ל.) או הוחבאו כדי "לכבס" את התפקיד של משפחת ואגנר כעלית הנאצית ברייך השלישי".

⁶ ר' למשל דיון ועדת החינוך והתרבות של הכנסת: פרוטוקול 188 משיבת ועדת החינוך והתרבות שהתקיימה ביום 16.6.1998 (כנסת 14).

⁷ "שום מוסד [...] לא הכריז חרם על ואגנר. מי שהכריז חרם על ואגנר וגם כן באותה תקופה, היו חברי התזמורת הפילהרמונית עצמם... יעקב מישורי בדיון בוועדת החינוך והתרבות. פרוטוקול 188 משיבת ועדת החינוך והתרבות שהתקיימה ביום 16.6.1998 (כנסת 14).

⁸ ההחלטה מיום 25.12.1992 מתבססת על תפיסת ציבור המתנגדים כ "מיעוט מכובד". פרטי ההחלטה נמסרו לכותב באדיבותה של הגב' רחל לוי ממחלקת המנויים של התזמורת הפילהרמונית הישראלית, בשיחה שהתקיימה ביום 6.5.2001.

⁹ בדיון זה צויין כי: "מבחינה פורמלית יש החלטה של ועדת החינוך, היא לא מחייבת, היא לא הוראה, אבל היא מחייבת מבחינה מוסרית פרלמנטרית [...] הייתי מסכם את דברי הפתיחה שלי בזה שאני אומר שלא יכולה להיות החלטה שאוסרת, לא יכולה להיות החלטה שכופה איסור". (דברי ח"כ עמנואל זיסמן, יו"ר הוועדה (כתארו אז)). וכן "עמדתי היא שאם ישנם אנשים רגישים לנושא, גם אם זה לא מדויק היסטורית, אין צורך לפגוע..." (דברי ח"כ א. פורז). [ההדגשות הוספו]

¹⁰ עם-זאת, בפועל נוצר תיאום בין השמעת ואגנר להשמעת שטראוס. בתשובה לתביעה שהוגשה כנגד עמותת התזמורת הסימפונית ראשון לציון בעניין השמעת יצירותיו של ריכארד שטראוס, וזאת לפני פחות משבעה (7) חודשים, ערכה התזמורת אבחנה בין שטראוס לואגנר: "ריכארד ואגנר אכן היה אנטישמי ואכן כתב מאמרי שטנה ונאצה כנגד היהודים, והנאצים (ישמו"ז) אכן אימצו את תכניו האידאולוגיים לחיקם ולתורתם. ואגנר מעולם לא היה חבר במפלגה הנאצית והלך לעולמו זמן רב טרם הקמתה של מפלגה זו". וכן "כאמור לעיל, רואים המשיבים הבחנה בין ריכארד שטראוס לבין ריכארד ואגנר". עם-זאת, (וניתן לתמוה על כך) ביקשה התזמורת להיבנות על דרישתם של התובעים להמנע מהשמעת שני המלחינים, וטענה כי משהשמעת יצירותיו של שטראוס בעבר לא עוררה כל נזק, כי-אז יש לגזור זיירה שווה אף ביחס להשמעת ואגנר. בנסיבות אלו, לא ברור מה טעם יש באבחנה שערכה התזמורת לכתחילה.

¹¹ ר' דברי כבוד השופט בדימוס חיים כהן בעניין בג"צ 175/71 פסטיבל למוסיקה אבו-גוש נ' שר החינוך והתרבות, פ"ד כה(2) 826, 821.

¹² על-הנפקות הרגשית ניתן לקרוא את הדברים שיובאו להלן מתוך מאמרו של נועם בן זאב, הארץ 29.10.00 "ניצול שואה הוציא רעשן והתזמורת המשיכה לנגן ואגנר". ככל שהדברים מרגשים הם מעוררים גם את שאלת הליכתו של אותו אדם לקונצרט שאין לו עניין בו כדי להפריע לקהל השומעים, במה שעשוי להתפס כבריונות, במקום לבחור בטקטיקה דמוקרטית יותר כגון הפגנה מחוץ לאולם. ואלו הדברים: "מה שאר מהקונצרט הזה, ההיסטורי לכאורה, שאולי מסמן את סיומו של חרם ואגנר בישראל! דמותו השחוחה של האיש המבוגר, מלווה בחיצי מבטים בורקים מכעס, שמפלט את דרכו מחוץ לאולם על רקע תרועות ואגנר הגרמניות בקרנות יער, וצלילי ואגנר המתקתקים בכל הקשת. הקהל קרא לו להסתלק מהאולם, מאזין מבוגר אחד התנפל עליו, איש ביטחון חטף את הרעשן מידיו - וכל זאת בעוד המוסיקה הסנטימנטלית בעלת ההיסטוריה המחרידה מתנגנת והעיתונאים מצלמים ומקליטים" [...] וכמה דקות אחר-כך: סוף היצירה הקהל מריע ומוחא

כפיים בקצביות, והמנצח מנדי רודן מוחא, מצידו, כפיים לקהל. אווירת ניצחון שררה באולם. צלילי ואגנר ניצחו, חופש הביטוי ניצח – אבל את מי? ולשם מה? ניצחון כה עצוב כה עלוב". ור' גם דבריה של הגב' חנה מוניץ בעניין דיון שהתקיים בפילהרמונית בעניין השמעת ואגנר: "לא כל כך דיברו על דעות אלא יותר על רגשות".

¹³ ר' למשל בג"צ 3091/01 דב לוי נ' עיריית ירושלים ואח' (תלוי ועומד).

¹⁴ ר' למשל הטיעונים ב- הפ' 1442/00 (מחוזי ת"א) פודלובסקי נ' עמותת התזמורת הסימפונית ראשל"צ (לא-פורסם) ובבג"צ 3091/01, ה"ש 15 להלן.

¹⁵ בג"צ 3091/01 דב לוי נ' עיריית ירושלים ואח' (תלוי ועומד).

¹⁶ ר' למשל דברי ח"כ לשעבר דב שילנסקי בכתבתה של **דורית גבאי** "בית המשפט פסק: מותר לנגן את ואגנר", מעריב 25.10.2000.

¹⁷ בג"צ 3091/01 דב לוי נ' עיריית ירושלים ואח' (תיק תלוי ועומד) - שם בסעיף 19.

¹⁸ ר' הערה 24 להלן.

¹⁹ להלן הערה 26.

²⁰ בג"צ 14/86 לאור נ' המועצה לביקורת סרטים ומחזות, פ"ד מא(1) 433, 421.

²¹ בג"צ 5106/96 חורב נ' שר התחבורה ואח', פ"ד נא(4) 1.

²² ח"כ **מרדכי וירשובסקי** בדיון הועדה: "אגב, במדינת ישראל, בתזמורת הפילהרמונית שחברי מישורי יושב בה ניגנו את 'יוהאנס פסיון' של יוהן סבסטיאן באך, שזה אחד המסמכים האנטישמיים ביותר שמאשים את היהודים; והקהל הישראלי ישב ומחא כפיים", פרוטוקול מס' 146 מישיבת ועדת החינוך והתרבות מיום 12.1.94 (הכנסת ה-13).

²³ בג"צ 3091/01 דב לוי נ' עיריית ירושלים ואח' (תיק תלוי ועומד).

²⁴ בג"צ 2370/95 לואי גראב נ' עמותת חגיגות ישראל ירושלים ואח' (לא פורסם).

²⁵ למען שלמות התמונה מובאים להלן דברי העמותה בתשובה לאותה עתירה: "פסיטבל ישראל' הינו האירוע התרבותי המרכזי בישראל. ראשיתו ביוזמה של משרד הביטחון החינוך והתרבות לקיים מופעי מוסיקה, מחול תיאטרון, ותרבות ברמה בינלאומית במתכונת הפסטיבלים הגדולים בעולם. בתחילת שנות השמונים החליט משרד החינוך "להפריט" את הפסטיבל את ולהעביר את מרכז הכובד שלו לירושלים. בעקבות כך הוקמה בשנת 1981 המשיבה שנתאגדה כעמותה [...] על מלאכת הניהול מופקדים... ומשרדי ממשלה. [...] המשיבה היא גוף הפועל בתחום המשפט הפרטי ואינו זקוק לקבל סמכות מכח דין או מכח הסכמת העותר על מנת להעלות כל מופע שתראה לנכון" (שם בסעי' 12).

²⁶ בג"צ 175/71 פסטיבל למוסיקה אבו-גוש נ' שר החינוך והתרבות, פ"ד כה(2) 826, 821.